

Politički sistemi socijalističkih zemalja

(Savjetovanje o Idejnom projektu, Beograd 10. i 11. V 1964. g.)

Radovan Pavić

Kao i savjetovanje o Idejnom projektu o političkim sistemima i pokretima u nerazvijenim zemljama — i ovo je bilo organizirano od strane Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu. Iz redova njegovih suradnika potječu i autori novog projekta.

Sam projekt razrađen je u dvije publikacije od kojih jedna nosi naslov »O proučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja«, a druga — »Politički sistemi socijalističkih zemalja — idejni projekt«. Autor prve je dr Ivanka Srnić pod čijim je stručnim rukovodstvom izrađen i sam idejni projekt, u čemu je sudjelovalo još 12 autora zajedno s njom.

U postavkama, razradi i opsegu novi se projekt znatno razlikuje od onog koji se odnosio na nerazvijene zemlje. Najvažnija razlika sastoji se u tome što su teze, kao osnova za kasniju analitičku razradu, dane samo općenito tj. odnose se podjednako na sve socijalističke zemlje. Izostala je razrada problematike za svaku pojedinu zemlju, pri čemu specifičnosti odgovarajućih država nisu mogle doći do izražaja onako kao u projektu o nerazvijenim zemljama. Na taj način nema mogućnosti da se već iz samog projekta uoče i posebne karakteristike i problemi pojedinih država.

Autor ovog napisa nije upoznat s razlozima ovakvog drukčijeg pristupa u izradi novog projekta, ali je siguran, da je onaj o nerazvijenim zemljama po svojim idejama, njihovoj razradi i upućivanju na problematiku — bio bogatiji. To se bitno odrazilo i na kvantitativnu stranu novog projekta koji ima samo 53 stranice.

Međutim, projekt o socijalističkim zemljama ima jedan bitno novi element koji može znatno olakšati samo njihovo izvođenje, a također i inače poslužiti odgovarajućim stručnjacima društvenih nauka. To je izvanredno bogata bibliografija u četiri sveska, koja sadrži oko 6200 naslova. Oni obuhvaćaju knjige, periodiku i izvore. Najveći dio bibliografskih jedinica odnosi se na SSSR — tj. preko 2000. Razumljivo je da posebno veliku vrijednost imaju oni bibliografski radovi koji zahvaćaju Mongoliju, Sjevernu Koreju i Sjeverni Vijetnam, budući da široki krug stručnjaka slabije poznaje bibliografiju tih zemalja. Međutim, za tako bogatu bibliografiju u projektu nije naznačeno je li sav navedeni materijal pristupačan u jugoslavenskim fondovima, ili su tu uključeni i fondovi na strani. Također, moglo je biti značajno da su u bibliografiji posebno istaknuta ona djela koja se smatraju osnovnim za upoznavanje određenih problema.

Budući da autor smatra ovu bibliografiju neobično značajnim pomagalom, ne samo u odnosu na diskutirani projekt, nego i u daleko širim okvirima, iznijet će se ovdje njezin osnovni raspored.

- I Opća grupa
- II Osnove političkog sistema
- III Principi državnog uređenja i organizacija vlasti
- IV Oblici i organizacija vlasti
- V Oblici učešća građana u upravljanju
- VI Prava i dužnosti građana
- VII Društveno-političke organizacije
- VIII Politička ideologija i sistem ideološkog utjecaja
- IX Međunarodni odnosi

U prvoj publikaciji projekta pod naslovom »O proučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja« (autor dr Ivan Srnić) ističe se prije svega potreba naučne obrade političkih sistema socijalizma, koji danas koegzistira sa kapitalističkim društvenim sistemom. To dovodi do čestog uzajamnog kritiziranja i negiranja pri čemu su osnovne osobine i problemi kapitalizma danas još uvijek potpunije i opsežnije obrađeni. Međutim... »pojava realnog socijalističkog društva je od epohalnog značaja ne samo za stvarnu istoriju, za društvene odnose i praksu, već i za ljudsku misao. Na osnovu toga ljudska misao ima nove probleme, a ni stari se ne mogu postavljati na isti način. U ovim okolnostima manifestovala se potreba proučavanja političkog sistema socijalizma i to u raznim svojim oblicima i smerovima«. (dr Ivanka Srnić: O proučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja, str. 2, Beograd, 1964.)

Ta potreba proučavanja socijalizma ističe se tim više što se poslije II svjetskog rata javlja i niz novih socijalističkih zemalja. Ova činjenica nužno dovodi do spoznaje da će specifičnosti pojedinih zemalja uvjetovati među njima i izvjesne razlike, što znači da svaka socijalistička zemlja nameće potrebe posebnog proučavanja, pri čemu naročito veliku vrijednost mogu imati komparativne studije.

U daljnjim izlaganjima navedene publikacije, koja ima uvodni karakter u odnosu na sam razrađeni projekt, naročitu pažnju privlači pregled stanja proučavanja socijalističkih političkih sistema.

Posebno je značajno da se ta proučavanja vrše ne samo u socijalističkim nego i u kapitalističkim zemljama, a također i u zemljama u razvoju. Te zemlje predstavljaju vrlo raznorodnu grupu, čiji politički sistemi nose u većoj ili manjoj mjeri elemente socijalističkih ili kapitalističkih, a ponekad i još starijih društvenih odnosa.

U zapadnim kapitalističkim zemljama proučavanje pitanja socijalizma možemo podijeliti u dvije faze — o tom problemu dosta se pisalo i prije II svjetskog rata, a naročito u drugoj fazi iza II svjetskog rata. Interes izazivaju različiti problemi koji se odnose na SSSR, ali je čitav taj materijal bio pretežno publicističkog i propagandističkog karaktera, često otvoreno tendenciozan, gdje su napadi na socijalizam i Sovjetski Savez bili osnovna tema. Velik broj radova objavili su sovjetski emigranti. Naravno da ove opće konstatacije ne isključuju i mogućnost solidnijih radova.

Međutim u toku II svjetskog rata, a naročito iza rata interes zapada za socijalističke zemlje, i posebno Sovjetski Savez i Kinu, naročito je porastao, dok studioznost sve više zamjenjuje raniju propagandističku orijentaciju. Najznačajniji novi interes za proučavanje socijalizma javlja se u SAD, što se očituje u stvaranju niza specijaliziranih instituta i katedri na pojedinim univerzitetima posvećenih proučavanju Sovjetskog Saveza i socijalizma uopće.

Najveći broj radova bavi se problemima ideologije i političkih sistema kao i analizom uloge i strukture partije. Ali niz radova tretira i pojedina pitanja pravnog, ekonomskog života itd. Osim toga u zapadnim zemljama dosta se prevode i radovi autora iz socijalističkih zemalja koji obrađuju odgovarajuću problematiku.

U izvođenju projekta veliku pomoć mogu pružiti i pojedini radovi iz samih socijalističkih zemalja, naročito oni iz SSSR, iako je i kod ovih radova prilično zastupan karakter pozitivističke i nekritičke deskripcije. Izuzevši sovjetske izvore jezičke teškoće predstavljaju znatan problem u korištenju literature drugih socijalističkih zemalja. Najveći broj radova potječe iz SSSR. Navedeni radovi iz socijalističkih zemalja imaju često samo udžbenički karakter, ili se dovoljno ne osnivaju na razvijenijoj kritičkoj teoriji i kritičkoj ocjeni političke prakse.

Što se tiče naših izvora oni bi prema autoru projekta bili možda najznačajniji za formiranje teoretskih hipoteza za daljnja istraživanja i realizaciju projekta. Međutim, iako na nekoliko naših fakulteta i visokih škola postoje predmeti društveno-politički sistem i komparativni politički sistemi, ipak je naše poznavanje drugih socijalističkih zemalja nedovoljno i u zakašnjenju. U radovima kod nas veće značenje mogu imati pojedine monografije o različitim institucijama i principima našeg političkog sistema (o radničkim savjetima, samoupravljanju, komunalnom uređenju itd.).

Drugi dio idejnog projekta (»Politički sistemi socijalističkih zemalja«) donosi niz razrađenih teza koje bi trebalo da posluže kao osnova za specijalizirana monografska proučavanja političkih sistema u socijalističkim zemljama. Sam je projekt podijeljen na poglavlja koja gotovo u potpunosti odgovaraju onima iz navedene bibliografije, što je i razumljivo.

U skladu sa vrstom svoga obrazovanja autoru ovog napisa nemoguće je dati kritičku ocjenu pojedinih poglavlja razrađenog projekta, kojem su, sasvim prirodno, osnovni pečat dali juristi. Zbog toga će se ovdje samo citirati osnovne postavke projekta i navesti primjeri nekih razrađenih teza. Projekt ima sedam dijelova kako slijedi:

I Uvod

II Osnove političkog sistema (oblici svojine, upravljanje sredstvima za proizvodnju, društvena struktura)

III Principi državnog uređenja i organizacija vlasti (političko-teritorijalna podjela, federalizam i unitarizam, centralizam i decentralizacija, organizacija vlasti, princip ustavnosti i zakonitosti)

IV Struktura vlasti (organi vlasti, izborni sistem, lokalno upravljanje ili samoupravljanje, sistem pravosuđa, armija)

V Učešće građana u upravljanju (oblici neposredne demokracije, učešće građana u upravljanju privredom itd.)

VI Prava i dužnosti građana

VII Društveno-političke organizacije i sistem ideološkog utjecaja (političke partije, narodni front, sindikati itd.).

U samom projektu III, IV, V i naročito VII poglavlje čine sigurno njegov najvažniji dio. Način na koji su razrađene teze projekta i okvir u kojima se on kreće može se vidjeti iz nekoliko citiranih primjera:

A. POLITIČKO-TERITORIJALNA PODJELA

- 1) Uslovi i uzroci određene političko-teritorijalne podjele. Kraći osvrt na promjene kao i na uzroke koji su usloveli određene promjene u političko-teritorijalnoj strukturi. Sadašnja političko-teritorijalna podjela i uzroci njenog uspostavljanja.
- 2) Principi i kriteriji koji se primjenjuju pri određivanju političko-teritorijalne strukture. Privredni, historijski, geografski i drugi uzroci koji utječu na određivanje osnova za političko-teritorijalnu podjelu.
itd.

C. CENTRALIZAM I DECENTRALIZACIJA

- 1) Teoretsko idejno stanje. Shvaćanje o centralizmu i decentralizaciji. Primjena ovih shvaćanja na: organizaciju države, politički sistem, partiju, organizaciju privrede i druge sfere društvenog života. Teoretsko obrazloženje demokratskog centralizma. Interes teorije za razlikovanje između decentralizacije, samouprave i deatizacije. Eventualni novi pogledi i razmimoilaženja o problemu centralizma i decentralizacije.
itd.

A. POLITIČKE PARTIJE

Uslovi i uzroci uspostavljanja određenog partijskog sistema (kraći historijski osvrt koji će ukazivati na nastanak, puteve razvitka i afirmaciju radničkog pokreta odnosno komunističkih i radničkih partija).

- 1) Klasne borbe i uspostavljanje partija. Splet klasnih odnosa i sukoba u kome i kroz koji se afirmirala i jačala komunistička (radnička) partija, odnosno uspostavio određeni partijski sistem.
itd.

Razumljivo je da se ovako opsežan program ne može provoditi u cijelosti, nego ga je potrebno ograničiti kako na određene zemlje, tako i na neke specifične ključne teme. Pri tome se u projektu predviđa obrada SSSR, Kine, Poljske, ČSSR i eventualno Mađarske. Proučavanja tih zemalja odnosila bi se na neke osnovne teme koje prema projektu citiramo u cijelosti:

- a) Mesto i uloga države, podrazumijevajući tu ne samo i ne prvenstveno institucionalnu već i društveno ekonomsku osnovu sistema, kao i privredne i druge funkcije države i položaj proizvođača u toj sferi.
- b) Mesto i uloga »partijskog sistema« prvenstveno komunističke ili odgovarajuće radničke partije, podrazumijevajući tu ne samo i ne prvenstveno idejno i političko mesto, već i strukturu i karakter partije i sve oblike njenog institucionaliziranog ili neregulisanog uticaja na vlast i društvo.
- c) Položaj, uloga i uticaj čoveka i građanina podrazumijevajući tu ne samo položaj u proizvodnji i u sferi prava, već i javno mnjenje, interesne grupe, međuljudske odnose u institucijama i u društvu kao i strukturu i oblik »svakodnevnog života« odnosno elementarne i suštinske društvenosti u socijalizmu.
- d) Odnos između nacija i narodnosti uopšte, podrazumijevajući tu ne samo organizacione i ustavne pozicije već i stvarni položaj kako različitih nacionalnih i etničkih grupa tako i manjina na narodnosnoj osnovi.« (»O proučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja, strana 28, Beograd 1964.)

Pozitivna ocjena projekta došla je i ovog puta do izražaja tokom samog savjetovanja. Toj ocjeni pridružuje se i autor, iako je znatne dijelove projekta mogao primiti samo kao korisnu informaciju. Međutim, u odnosu na one dijelove projekta koji su bliži njegovoj vrsti obrazovanja autor je slobodan uputiti slijedeće primjedbe:

1) U nekim postavkama i razradi diskutirani projekt ima značajne prednosti pred onim o nerazvijenim zemljama. To se prije svega odnosi na jače naglašavanje i detaljniju razradu nekih ekonomskih pretpostavki koje čine nužnu bazu za razumijevanje društvene nadgradnje. Naročito je to došlo do izražaja u II poglavlju projekta, stav A, koji se odnosi na oblike vlasništva i upravljanje sredstvima za proizvodnju. Nužna uvodna poglavlja ovdje uključuju poznavanje maksimuma zemljišnog posjeda, distribuciju i cijene sirovina itd.

U poglavlju koje razmatra političko-teritorijalnu podjelu državnog prostora ističu se također privredni, historijski, geografski i drugi uzroci koji utječu na utvrđivanje osnova te podjele.

Poglavlje o političkim partijama ima značajan stav 3 koji se odnosi na opći, privredni i kulturni razvitak zemlje (stupanj razvoja proizvodnih snaga i nivo svijesti).

I bibliografija posvećuje ekonomskim momentima veliku pažnju, budući da postoji i posebni odjeljak koji se odnosi na privredni razvoj i privredne probleme.

2) Međutim, kad se razmotre izložena poglavlja uočava se da neki momenti nedostaju.

Tako su npr. u pregledu bibliografije za SSSR vrlo malo zastupana djela koja se odnose na konkretni ekonomski razvoj i probleme — nedostaju djela iz ekonomike grana i regionalne diferencijacije prostora. Poznavanje ovakve materije bitno je za pojedine zahvate u unutrašnjoj politici. Prvenstveno to dolazi do izražaja u lokaciji investicija. Ta lokacija investicija nije samo ekonomska, nego i prvorazredna politička mjera. I to pogotovu onda kad se radi o tzv. »političkoj« ili »socijalnoj« industriji, koja uz određene ekonomske funkcije ima u nekom prostoru i političko značenje. U Jugoslaviji je poslije oslobođenja nastalo niz takvih industrija kod čije su lokacije političko-socijalni momenti igrali bitnu ulogu.

3) Stupanj ekonomskog razvoja određenih regija pogotovu može biti značajan ako se radi u kontrastu između razvijenih i nerazvijenih dijelova državnog prostora. Zahvati unutrašnje politike uvijek su takvi da idu na smanjivanje tih razlika. Sve socijalističke zemlje predstavljaju pravi mozaik u kojem se izmjenjuju ekonomski razvijene i nerazvijene regije. Kontrasti između razvijenih i nerazvijenih prostora važan su privredni pokazatelj neke zemlje.

Međutim, nerazvijenost nekih regija ne zaslužuje uvijek negativnu ocjenu i to naročito onda ako ti nerazvijeni krajevi imaju mali broj stanovnika i male potencijalne životne izvore (malu saobraćajnu vrijednost, malu sirovinску bazu i agrarno neproduktivne pedološko-klimatske uslove).

4) Međusobni ekonomski odnosi i problemi pojedinih socijalističkih zemalja, npr. u okviru SEV-a, postaju daleko razumljiviji ako se poznaje ekonomsko-geografska rajonizacija tih država. U okviru SEV-a najvažnija nova orijentacija sastoji se u težnji što izrazitijoj podjeli rada naročito u prera-

divačkoj i ekstraktivnoj industriji. Ali unatoč takvih težnji dupliranje proizvodnje ostaje i dalje jedan od osnovnih problema.

Tako se npr. negativno ocjenjuje dupliranje proizvodnje u crnoj metalurgiji Poljske i Čehoslovačke. Međutim, negativnost te pojave ističe se na daleko drastičniji način ako se poznaje prostorni raspored teške industrije u tim zemljama. Ovdje je državna granica podijelila jedinstveno metalurgijsko područje: na svega nekoliko desetaka kilometara udaljenosti nalaze se i Moravska i »GOP« (»Gornješljonski industrijski okrug«). Prostor koji ima značajne uvjete da bude jedinstveno metalurgijsko područje s visoko izraženom podjelom rada, upravo je onaj na koji se najviše odnosi kritika o negativnosti dupliranja proizvodnje.

5) I među drugim nesocijalističkim nerazvijenim zemljama može se naći mnoštvo primjera da je poznavanje regionalne diferencijacije prostora bitno za razumijevanje unutrašnjih političkih odnosa i suprotnosti. Tako je poznat primjer suprotnosti koje u Ekvadoru postoje između bogatijeg i pristupačnijeg Guayaquila u pacifičkoj obalnoj nizini i visokog izoliranog centra Quita, koji vrši funkciju glavnog grada države.

6) I primjeri iz pojedinih kapitalističkih zemalja pokazuju također koliko unutrašnja ekonomsko-geografska diferencijacija zemlje može utjecati i na unutarnju politiku i predstavljati politički problem.

Preko svog »Sjevera« (»Region du Nord«) Francuska je najviše povezana sa »Zajedničkim evropskim tržištem«. Taj Sjever daje oko 50% francuske proizvodnje ugljena, 25% čelika, 34% vunениh tkanina, 30% šećerne repe itd. Značenje ovog kraja još više se vidi iz činjenice da on ne zauzima niti 3% državnog teritorija i ima samo oko 8% ukupnog stanovništva. Ovo je jedno od najstarijih industrijskih područja Francuske s urbanizacijom koja dostiže oko 75% stanovništva.

Međutim, problemi tog kraja predstavljaju i bitne probleme čitave službene Francuske i znatno utječu na unutarnje političku situaciju. Zastarjelost industrije dolazi ovdje najviše do izražaja; jaka je depopulacija stanovništva — jedan od gospodarskih najvažnijih dijelova Francuske postaje emigracioni prostor. Problemi ovog kraja ujedno su i problemi odnosa Francuske sa »ZET-om«. To dobro dolazi do izražaja u orijentaciji saobraćajne mreže: Francuska izgleda uzalud nastoji da više aktivira Boulogne za račun Antverpena koji sve više preuzima prvenstvo.

7) Ekonomsko-geografskoj rajonizaciji posvećuje se u socijalističkim zemljama, a naročito u SSSR-u, posebna pažnja. To nas ovdje zanima zato jer nove promjene moraju bitno promijeniti ustaljene pojmove. Tradicionalno gledanje na ekonomsko najrazvijeniji evropski tj. douralski dio SSSR-a uz koji postoje i pojedina i industrijska područja u Sibiru, treba dopuniti novim podacima. Prema podacima iz 1962. g. u SSSR-u postoji 47 ekonomskih rajona. Ako se među njima izdvoje oni koji imaju barem 5,4 milijuna stanovništva i najmanje 2 milijuna urbaniziranog stanovništva dobivamo, uz izuzetak sovjetske centralne Azije, 18 reiona koji čine kontinuiranu površinu i predstavljaju ne samo evropski nego evrosko-uralski dio SSSR-a — ekonomski najvažniji prostor države.

Sve navedene osobine pokazuju da je kompleksno poznavanje gospodarske razvijenosti pojedinih regija (ekonomsko-geografsko poznavanje) važan element za razumijevanje unutrašnje politike i političkih problema.

8) Za unutarnju političku situaciju i međusobne odnose važno je i poznavanje određenih ekonomskih grana ili posebnih ekonomskih zahvata u pojedinim područjima. Dobar primjer za to predstavlja nova težnja što jačem razvoju kemijske industrije u SSSR-u ili zaoravanje stepe u Kazahstanu.

Pri promatranju ekonomike grana treba uzimati u obzir naročito one grane koje mogu znatno utjecati na međusobne političke odnose pojedinih socijalističkih država, a ujedno i ovisiti o njihovim političkim odnosima. Najbolji primjer za to je izgradnja naftovoda »Priateljstvo«. Iz područja tzv. II Bakua potječe nafta koja se prerađuje u Poljskoj, Ist. Njemačkoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj. Ova nafta može imati bitnog utjecaja na razvoj industrije i standarda istočnoevropskih zemalja. Međutim je geopolitičko značenje lokacije izvora nafte na padinama Urala i sa centrima prerade i potrošnje udaljenim nekoliko tisuća kilometara daleko, vrlo osjetljivo, a funkcioniranje čitavog sistema bitno ovisi o međusobnim političkim odnosima istočno-evropskih država. Izbor lokacije rafinerije u Istočnoj Njemačkoj u Švedtu na krajnjem istočnom dijelu države uz poljsku granicu treba također tražiti u geopolitičkim faktorima.

9) Odjeljak koji razrađuje socijalnu strukturu predstavlja u suštini kombinaciju ne samo socioloških nego i širih demografskih elemenata. Jednostavnije rečeno ovo poglavlje razmatra neke opće osobine stanovništva. Međutim neki detalji nedostaju. To se prvenstveno odnosi na promatranje radne snage po vrstama zaposlenosti (industrijsko-rudarski radnici, poljoprivrednici, službenici itd.). Ovdje nedostaju neki osnovni pokazatelji kakva je naročito starosna struktura stanovništva (»piramida starosti«), koja najbolje ukazuje na postojeću radnu snagu i njezin rezervni fond. Najjednostavnije i najbolje shvaćanje piramide starosti slijedi iz njezinog grafičkog prikaza. Potrebno je također prikazati neke osnovne elemente procesa urbanizacije. Mogućnost dnevnih migracija radne snage stvara i jednu novu socijalnu kategoriju stanovništva — polutane ili pendlere, koji su teritorijalizirani na zemlji ali ujedno i radna snaga u industriji. Ta sociološka grupa nameće često velike probleme ne samo u industriji u tehnološkom procesu, nego ju je i politički teško organizirati. Iz razumljivih razloga ta grupa pokazuje manji interes za sudjelovanje u političkom i sindikalnom životu, društvenom samoupravljanju itd.

U navedenom poglavlju nedostaju i elementi etničkog sastava stanovništva. Kod mnogonacionalnih država i onih s jako zastupljenim različitim nacionalnim manjinama može ta osobina znatno utjecati na politički sistem jedne države, koji treba riješiti problem nacionalnog pitanja. S tim su u vezi stvaranje i organizacija autonomnih pokrajina, razvoj manjinskog školstva i jednake gospodarske mogućnosti bilo pojedinaca ili čitavih manjinskih krajeva. Posebno značenje imaju problemi etničkog sastava tamo gdje se nacionalne manjine nalaze u pograničnim krajevima prema državama s glavninom odgovarajućeg stanovništva.

10) Prema mogućnostima autorove ocjene jedno od najbolje razrađenih poglavlja je ono o političko-teritorijalnoj podjeli. Ali ovdje bi trebalo unijeti neke dopune. Među kriterijima i principima za određivanje teritorijalne podjele nije spomenut jedan od najvažnijih principa — princip gravitacije stanovništva. Taj princip je funkcija prostornih odnosa i udaljenosti, zbog čega ima u znatnoj mjeri karakteristike jedne konstante. Ali ekonomski razvoj naravno ne mora o tome voditi računa tako da se na taj način stvaraju novi gravitacioni odnosi. Za ilustraciju takvih mogućnosti postoji i u međunarodnim razmjerima dobar primjer u slučaju nizozemskog Limburga — odavde su dnevne migracije radne snage, bez obzira na državnu granicu, upućene u rudarske centre u Belgiji. U jugoslovenskim razmjerima važan je primjer Slavonskog i Bosanskog Broda. Slavonski Brod je privredni gravitacioni centar i za korespondentni Bosanski Brod, dok su neke ostale gravitacione funkcije isključene zbog republičke granice.

Stav 9. treba dopuniti s još jednim razmatranjem. Moguće je, naime, da više teritorijalnih cjelina, npr. općina, ima i neke vrlo značajne pokazatelje

gotovo posve jednake. To, međutim, ne znači da su teritoriji s istim ili sličnim pokazateljima relevantnim za ocjenu gospodarskog razvoja i osobine stanovništva, ujedno slični ili jednaki. Regionalnu diferenciranost prostora treba naglašavati i ovdje.

11) Poglavlje o centralizmu i decentralizaciji treba, također, dopuniti poznavanjem prostornih odnosa. Velike udaljenosti, nedostatak saobraćajnica i prirodne (reljefne) prepreke mogu biti znatna smetnja u ostvarenju organizacionog jedinstva države. Pogotovu to vrijedi onda ako su glavni inicijativni i gospodarski centri neke zemlje ekscentrično položeni u odnosu na ostali državni teritorij. To naravno nije toliko značajno za manje socijalističke zemlje smještene većinom u Evropi, ali postaje i te kako važna činjenica u slučaju SSSR-a ili Kine. Jaka i centralizirana državna vlast potrebna je za kontrolu dalekih i teritorijem vrlo prostranih područja koja imaju separatističke tendencije. Najbolji primjer za to pružaju odnos i problemi između prave Kine i Tibeta.

12) Teze onako kako su one razrađene u projektu mogu se najbolje primijeniti na proučavanje SSSR-a i evropskih socijalističkih zemalja. Međutim, kod promatranja azijskih socijalističkih zemalja (Mongolija, Kina, Sjeverna Koreja i Sjeverni Vijetnam) treba dodati i neke nove momente. Prije svega uvodna razmatranja moraju voditi više računa o uvjetima prirodne sredine. Za takvo gledanje dovoljno je istaknuti činjenicu da se najvećim dijelom prirodna sredina u tim zemljama i društveno-ekonomski problemi koje ona nameće, bitno razlikuju od bilo čega sličnog što možemo naći u Evropi.

Iako bi već i to bilo dovoljno treba istaknuti još i to da se najčešće radi o izrazito nepovoljnim uvjetima prirodne sredine. Tokom historije ona je bitno utjecala i na neke društvene osobine. Reguliranje velikih rijeka zbog sprečavanja poplava i provođenja natapanja moglo je biti izvedeno samo masovnom upotrebom radne snage i uz čvrstu, despotsku i centraliziranu državnu vlast. Osobine prirodne sredine treba u tim zemljama promatrati naročito kroz prizmu mogućih elementarnih katastrofa koje zahvaćaju ogromne prostore i milijunske mase ljudi. Suše i poplave i danas su jedan od najvažnijih ekonomskih problema Kine. One zahvaćaju razmjene s kojima se nije ni tokom historije, a niti danas sukobljavala ni jedna bilo socijalistička bilo kapitalistička zemlja. Pogotovu takve učestale prirodne katastrofe nisu nikada zahvaćale velike i razvijene kapitalističke ili socijalističke države.

13) Kod uvodnih promatranja socijalističkih zemalja treba pri ocjeni odnosa snaga istaknuti i neke geopolitičke momente. Preko istočnoevropskih država Sovjetski Savez je danas najviše proširio svoj utjecaj u Evropi. Zajedno sa Mongolijom taj ogromni kontinentalni blok zauzima geopolitički najvažniji dio Zemlje. To je poznata stara i prihvaćena ideja o tzv. »jezgri Zemlje«, koja zahvaća najveću kopnenu masu na svijetu. Sovjetski Savez u najvećoj mogućoj mjeri graniči danas sa svim satelitskim državama, naročito u Evropi. Ali i Sovjetski Savez a i čitav blok socijalističkih zemalja (bez Kine), ostali su i dalje pretežno kontinentalno orijentirani u odnosu na svoje međusobne veze i u odnosu na ostali svijet (Baltičko i Crno more su zatvorena mora).

Polarizacija snaga koja danas u svijetu postoji između dva velika partnera ostavlja s jedne strane najveću kontinentalnu, a s druge strane najjaču pomorsku državu svijeta.

14) VII poglavlje pod naslovom »Društveno političke organizacije i sistem ideološkog utjecaja« sigurno je jedno od najvažnijih u čitavom projektu. Zanimljivo je i značajno da se među uslovima i uzrocima uspostavljanja određenog partijskog sistema razmatraju i opći privredni i kulturni razvitak zemlje. Međutim u obradi odnosa partije i države trebalo bi da se više pažnje posveti utjecajima partije na općeniti i regionalni ekonomski razvoj zemlje.

To pogotovu zato jer izbor lokacije industrijskih objekata, koji predstavljaju glavnu dinamičnu snagu ekonomskog razvoja, nije uvijek samo ekonomska, a često i pretežno uopće nije ekonomska, nego izrazito politička odluka. Naravno to vrijedi onda ako se radi o lokaciji »socijalne« ili »političke industrije« čiji je glavni zadatak zapošljavanje viškova radne snage.

Također bi trebalo više pažnje posvetiti problemima urbanizacije, budući da gradska naselja predstavljaju najčešće i najveće koncentracije radničkog stanovništva. Sigurno je ovdje daleko lakše organizirati partijski i sindikalni život, nego u uvjetima pretežno disperzne naseljenosti s malim učešćem zaposlenog stanovništva.

15) Na kraju autor je slobodan uputiti još jedan prijedlog za dopunu projekta. Kao i projekt o nerazvijenim zemljama i ovaj sadrži niz elemenata koji zahtijevaju i grafičku interpretaciju. Za potvrdu svog mišljenja autor iznosi dvije značajne publikacije — u međuvremenu pojavio se u izdanju »Sedme sile« — Beograd, »Atlas svjetskih zbivanja« koji jasno pokazuje da i izrazito politička problematika traži i pogodna je za grafičku interpretaciju. U tom smislu daleko je značajniji njemački »Weltwirtschaft Atlas« (»Atlas für Politik und Zeitgeschichte«) — danas najpoznatija svjetska publikacija te vrste. Grafičko prikazivanje također, može biti bitno naročito onda kad se radi o promatranju političko-teritorijalne podjele, zatim strukture stanovništva (»piramida starosti«) itd.